35

ИНВ. БР.
3882

О ПОТРЕБИ

УШОРАВАЊА СЕЛА

НАПИСАО

Д-Р ИВ. ЛАЗАРЕВИЋ.

УЖИЦЕ

КЊИЖАРА И ШТАМПАРА ЛАЗАРА Ђ. ТРИШИЋА

1897.

II 3882
НРС. НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ Београд

НЕКОЛИКО РЕЧИ У НАПРЕД.

По закону о уређењу санитетске струке и чувању народног здравља, државни, нарочито окружни лекари, дужни су проучавати како народ живи и у каквом се стању налазе хигијенске установе у народу. Сљедујући свом позиву, посматрао сам и проучавао народни живот и нашао сам: да у многоме народ не само да се не управља према правилима науке, већ на против ради се оно, што шкоди здрављу, што доноси несрећу и незадовољство појединцу. На првом месту — што је најважније — већина станова код нашег народа, по све су рђави; а и у другим правцима народњег живота не напредује се, нити се корача стопама науке.

Тражећи узрока овом стању, размишљајући, зашто наш народ слабо или никако не напредује, дошао сам до закључка, да је један од главних узрока нашем рђавом напредовању, што народ не живи у заједници; што раштркано живе сваки за себе један од другог удаљени;

једном речју, што села нису ушорена. За напредовање потребна је заједница, удружен рад, потребно је размењивање мисли, потребно је да може лако један од другог видити и примити што је боље и што се клони напретку. Кад су људи у заједници, један другоме зближени, у сваком погледу лакше је и намирнице за живот имати, и живити онако, како правила дотичне наука прописују. Тако дакле тражећи узрока оваком стању и садањем животу већине народа, нашао сам: да је нарочито са гледишта здравственог потребно почети радити на уређивању села и то поглавито с тога, да би се у исто време постигло, да се и на најудеснијем месту за једно село добију онакви станови за тежачки сталеж, као што је Пољопривредно Друштво тражило својим стечајем од 14. Јануара тек. 1896 год. У колико сам успео да докажем потребу уређивања села, остављам поштованој публици да оцени. Ја ћу се сматрати за срећног, ако овим малим радом припомогнем, да нашем народу буде боље, да исти живи срећније и задовољније придржавајући се правила наука.

Ужице, Новембра 1896 год.

Др Ив. Лазаревић.

„Здравље је највеће богаство на свету“, вели народна пословица. И заиста кад је човек потпуно здрав, он живи у срећи и задовољству.

Да би човек подпуно здрав био, потребно је да живи као што правила дотичне наука налажу. Према томе потребно је да човек има стан, одело, храну као што науке (хигијене и дијететике) прописују, потребно је да умно и физички ради онолико, колико и за то правила налажу.

Кад ма и површно расмотримо живот нашег народа — нарочито по селима — уверићемо се, да се код нас мало обраћа пажња шта прописују науке. Код нас се већином живи по предањима, као што су наши стари живили, више ослањајући се на искуство.

Да оставимо за сада расматрање, како живи мањина нашег народа по варошима, да видимо у колико се придржава правила наука већина народа т. ј. они по селима.

Призната је истина да су станови по селима по све рђави. Мислим, да је велика реткост да се инжињер и лекар по селима пита где ће

и каква ће се кућа зидати. Куће се по селима подижу, где се коме свиди, без икаквог плана и реда. По брдовитим пределима, у највише случајева подижу се куће на најгорим местима, на врх брда, изложене јаким ветровима, при том не приступачне су; тешко им се може и пешке а још мање на колима лако прићи. Такође подижу се куће али ређе и на влажном земљишту у непосредној близини потока и река. Код нас дакле, не бира се нарочито удесна места и земљиште за грађење кућа. Усљед тога они који по брдима живе, изложени су више но обично извесним болестима као: емфизему (сипњи), срчаним болестима, килавости и т. д.; а они што живе по мочарним долинама изложени су такође болешчинама и нарочито поплавама. Друкчије не може ни да буде, кад нема код нас никаквог система ни реда при подизању кућа.

И материјал од чега се куће по селима граде није без критике.

Куће су махом мале, ниске и тескобне. И ако имају сељаци велике авлије, у кући немају довољно просторије а и где има више соба нема целасходног распореда соба. Куће у највише случајева нису окренуте према сунцу као што треба. Најмање шкоди здрављу селском сталежу и највећа је несрећа за њих, што праве на кућама мале прозоре, те због тога немају

у становима довољно светлости, нити се собе проветравају, колико је нужно. Имао сам прилике да видим прозор на кући дугачак 17 с. м. (а толико и широк). У највише случајева прозори су мањи од пола метра у дужину, а у ширину још су мањи. При том и то је код народа рђав обичај, да се собе не проветравају сваки дан. Има кућа где се у недељу дана и дуже, нарочито зими, не отварају прозори због проветравања. Собе ниске и тескобне, а у једној соби — која се зими обично прегрејава — живе сви укућани, и у тој се једној соби једе, спава, суши обућа и т. д. Много шкоди здрављу и многи зими страдају због нездраве највише плехане фуруна. Изјутра деца и сви укућани из таквих тескобних соба изгледају прво жути, испијени и троми. После подне кад деца проходају по пољу изгледају са свим друкчије, добију чисто другу боју у лицу. Као што се види, станови су по селима по све рђави; међутим за здравље и опстанак људи на првом месту нужно је, да се има обиталиште пространо, видно, да има у становима довољно светлости и ваздуха.

Увиђајући ту најважнију потребу за одржање људског здравља и живота, наше вредно Пољо-привредно Друштво расписало је стечај 14 Јануара ове 1896 године за израду типова (планова) за све пољопривредне зграде, и онај

наградиће се, који изради најудесније и најбоље планове за људске станове, стаје за стоку и економске зграде. Ајде да се још сада запитамо да ли ће се довољно постићи са стечајем жељена циљ, ако се буде остављало, да се и најбоље зграде, граде овако као сада, где је коме воља; на једном брду на ветрометици једна или неколико кућа, на другом — у растојању пола или читава сата — друга кућа; на трећем месту у долини, у мочари покрај река и потока трећа кућа и т. д. без икаквог система и необазирући се шта прописују правила дотична наука о месту на коме треба куће подизати. Могли би још сада одма изјавити наше мишљење, да ће се тек тада постићи жељена циљ, ако покрај тога што ће се градити према стечају најбоље зграде да лекар, инжењер и пољопривредник одреде и место где ће се зграде зидати, т. ј да у исто време, кад радимо на томе, да тежачки сталеж добије боље станове, да се почне радити и на томе, да се зграде граде и на нарочито изабратом и здравом месту, дакле да се почне радити и на ушоравању села. Ја сам прошао доста страни држава и равни и брдовити и свуд су села ушорена. У образованом свету нигде не живе овако раштркано и усамљено као код нас. Да је врло нужно, да се код нас почне радити на ушоравању села навешћу доцније

више разлога, а сад да продужимо даље, да видимо још како наш тежачки народ живи.

Како се храни народ по селима? Да човек успева као што треба, потребна му је осим извесни соли, мешовита храна из беланчевине, масти и угљени хидрата. У колико је мени познато храна наших сељака, више је једностранна, где преовлађује биљна храна. Наш сељачки сталеж највише се храни купусом, пасуљем, кромпиром, тарапом, скробом, чорбом (од сланине) и т. д., а ту преовлађује једностраност у храни. Код наших сељака има само неколико дана у години (о слави и великим празницима) да кољу стоку, а услед раштрканости кућа нарочито по брдовитим пределима, по селима слабо и има касапница и услед свега тога сељаци се слабо хране анималном (животињском) храном.

Осим тога постоји мâна код сељака, да најгору храну имају, кад највише раде. У зиму, кад слабо што раде, најбоље се хране. Обично у Новембру или Децеубру кољу стоку — у бојницу или посјеку — па се скоро поједе све зими, кад се најмање ради. У лето најгоре се хране, нарочито уз Петров пост сељаци обично једу лука са сирћетом а међутим тада имају највише да раде.

И одело сељачког сталежа је за критику.

Мислим, да скоро половина становништва сељачког сталежа у Србији носи зими кошуљу и гаће без чакшира а женске кошуљу без горње топлије хаљине. А то није добро.

У народу постоје многе празноверице, свет кованье многих малих празника, чак и таквих које црква не празнује н. пр. многи не раде у тако зване беле четвртке (седам четвртака после великог четвртка). Услед тога не постоји код сељака целисходан распоред рада. У извесне дане исцрпе се и попадају од умора, а у извесне дане, и ако би могли радити, само се спава, ништа се не ради. А и то није добро.

Осим ових мâна у животу већине народа, могле би се још многе набројати. Али и оволико је довољно, па да се увиди да постоји велико поље рада за српску интелигенцију, нарочито за учитеље и свештенике, који су у непосредној близини народа, па да и наша држава у културном и економном погледу сравни се са осталим напредним државама. Код нас се живи још више примитивним животом. Ми се слабо користимо савременом пољопривредном науком. Ми врло слабо, веоме лагано напредујемо у сравњењу са другим напредним државама. Као што се види у погледу здравственом, у погледу економном, просветном, у ком очемо правцу, па и у погледу политике и слободе,

око чега се наша интелигенција највише бори, види се свуда лагано или никакво корачање напред, свуда има велики мана и недостатака.

Да се запитамо шта је узрок нашем у опште тромом или никаквом напредовању и овом садашњем рђавом стању по селима? Извесно има више узрока, али један од главних — по мом убеђењу — јесте тај: што наша села нису упорена. Људи код нас не живе у заједници у друштву, већ више раздвојено усамљено; услед тога је тромо напредовање. За корачање с духом времена за напредовање потребно је размењивање мисли, потребно је да се поуче један од другога бољему, а да то буде могуће, морају бити људи један другоме зближени. Мислим да нигде нема оваког нереда при грађењу кућа и оваког стања, као код нас што је. Код нас има много села по 4 сата и више у дужину, а по 2 и више сата у ширину. На тако великом простору куће су раштркане без реда, обично на најгорим местима. На једном брду живи један или неколико њих, на другом живи други, на трећем брду трећи и т. д. има их који по годину дана не сиђу међу људе а по више година не оду у најближу варошицу.

Описујући живот сеоског народа, ми дођосмо на нашу тему, на потребу упоравања

села. Да видимо сада каквих свега има разлога за ушоравање села. Ја сам мишљења, да треба почети радити, или бар почети мислити на ушоравање села из следећих разлога:

1 Са здравственог гледишта треба села ушоравати Ми смо мало пре видили, да већина станова у народу ни по грађењу ни по положају и месту не одговарају захтевима науке о чувању здравља и да су станови нездрави. Нужно је дакле да се ради на преустројству, на поправци садашњег стања односно станова. Мислим да би најбоље урадили, да сви порадимо на томе, да добијемо онакве зграде, као што је Пољопривр Друштво тражило својим стечајем од 14. Јануара ове 1896 године Ако оћемо да наш народ не пропада и не кржљави због рђавих станова и ако оћемо да имамо будућности, ми морамо радити у смислу наведеног стечаја на преустројству и поправци обиталишта селског сталежа. А кад већ морамо радити на побољшању станова, онда у исто време да се зидају зграде где треба и како је нужно на нарочито избраном здравом месту и да се села ушоре, како би људи живили у друштву, у заједници И заиста такве зграде, какве Пољопривредно Друштво поменутим стечајем тражи, не треба зидати на ветрометицама или на мочарном земљишту, већ треба бирати и нарочито здрава места за зидање кућа и да су куће — као

код свију образовани народа — приближне једна другој Лекар инжињер и стручни пољопривредник треба да изберу најподеснија места где треба једно село да постоји.

Не треба се бојати, да ако буду куће ближе једна другој, да ће усљед тога бити више болешчива, нарочито заразни. Ми видимо да и у најздравијим и брдовитим пределима могу заразе да бесне, ако људи не управљају се према упуствима лекара и не слушају наредбе власти; док у варошима где су куће једна до друге могу заразе да се у брзо угуше, само ако се управљају људи према правилима науке о чувању здравља и ако се слушају наредбе власти и лекара Извесно више од три четартине селски кућа у данашње време толике су — обично једна соба, где сви живе, у много случајева заједно са стоком — и те куће такве су да је немогуће извршити изолирање (одвајање) код заразни болести. Имао сам прилике да лечим заразне болести у домаћинским кућама, па сам видио, да болест бесни, док сву децу не изреди У данашње време, кад се усели каква заразна болест у наше једно село, болест бесни док сама не престане; јер нити је могуће свуда по раштрканим кућама, на великом простору по врлетима указивати лекарску помоћ; нити је могуће обавештавати шта треба да раде и

како да се чувају од зараза а и врло је могуће властима у садашњим приликама свуда вршити надзор, да ли се у потпуности извршују наредбе од стране власти и лекара. Даклле са здравственог гледишта осим што би имали прописне станове, да би се лакше, на случај болести, могла указивати лекарска помоћ и да би се људи могли управљати по прописима науке и лекара и управљати по наредбама власти, потребно је села уторавати.

Кад буду куће ближе једна другој лакше ће се набављати намирнице за живот, у чему би се оскудевало. Кад буду људи ближе један другом, размењиваће мисли лакше и тада и што се тиче хране, одела, рада и т. д- брже ће се и лакше побољшавати садање стање, које као што смо раније видили није добро.

2 го, Са економског гледишта потребно је села уторавати. Не треба да је човек стручни пољопривредник, па да увиди, да овакав распоред обрађивања земље, као сада што је, и држење земљески добара: по све је непрактичан и није добар Данас може човек видити по долинама дивни предела за обрађивање, где би могли успевати, који се оће усеви, вод трњем или шумом, где се тако ређа не вуче од земље никаква корист: док с друге стране, видимо да сеју жито или кукуруз на врх брда у страни

где једва човек може пешке да иде и да усеви једва могу да никну и нешто рода донесу, једва онолико колико је семена употребљено, и то, ако не буде какве непогоде да сав род у долине снесе. Осим тога, многа брда нису пошумљена и не доносе не само никакве користи већ штетна су због лаког сливања воде у долине, усљед чега постају опасне поплаве. Села јако раштркана на све стране постоје преграде или ровови усљед тога постоји око преграда и ровова доста земље неупотребљене. Једном речју као год што постоји неред у подизању кућа, тако исто и у распореду имања и у распореду обрађивања и засејавања земље Не обраћа се пажња на место, на положај земљишта, на према земљишту да се обрађује, или за шта је какво земљиште за оно да се и употребљава. Кад би се уторила села и стручни пољопривредници начинили распоред обрађивања земаља и пошумљавања, да би се употребљавало појединo земљиште за шта је најподесније, уверен сам да би сељачки стадеж много богатији био него што је сада.

По негде чује се да је боље овако, што села нису уторена због стоке, т ј. да је потребно због стоке — нарочито по планинским пределима — да су им куће близу шума и ливада а не у уторeном селу.

У пређашња — стара — времена, док

Народна библиотека Србије Београд

нису биле подељене шуме и пашњаци, кад је стока могла бити без чобанина, може бити да је лакше било за сељака, да му стока буде у планинама ближе куће. У садашње доба шуме и пашњаци су издељени; сваки домаћин мора да има чобанина и није велика разлика што ће чобанин који сат даље терати стоку, него кад му је кућа у шуми. Обично у упореним местима, лакше је за појединца чувати стоку, јер цело или пола села има једног чобанина за говеда, једног за свиње и т. д. У осталом не треба заборавити, да ми морамо корачати са духом времена, са напретком наука о сточарству. За стоку су потребне савремене зграде и нега, ако се оће да стока буде напредна и да се има боља врста стоке него сада што је. Те зграде најбоље је да буду код куће у упореном селу. Сада сељаци ретко имају нарочиту зграду за стоку код куће, већ стока је око куће, у авлији или у близини авлије. Сво ђубре од стоке не прибира се. Имао сам прилике да идем код виђених људи и добри домаћина, па им се не може кући да приђе од сточног ђубрета и смрада. Дакле потребно је имати зграде за стоку и с тога, што је нужно да се скупља ђубре, које ће се после према потреби разносити на њиве. А ђубре се скупља најбоље кад се има зграда за стоку. А код искључно сточарски места може се уделивати тако и подићи село на средокраћи пашњака на најудеснијем и најбољем месту за људе и стоку.

Други је противразлог, да је овако удесније кад села нису упорена због шљивака, јер у упореном селу неби могли имати оволики шљивака око кућа. А што мора шљивак бити близу куће? Кад могу виногради и други усеви бити удаљени од кућа, за што да немогу шљиваци бити удаљени од кућа? Шљиваци могу остати комотно где су сада и још више нека се саде по брдима, место кукуруза и други усева, који рђаво успевају на стрмовитом земљишту.

Ми никад неможемо имати ни добру тегљачу стоку ни добра меса. Обично сељачке су куће на најгорим местима на брдима, јер Србија је већином брдовита земља. Као што је познато, како су по нашим селима рђави путови, то обично с брда у равнице (и обратно) иде се по врло рђавим путевима. Сељак с брда иде с празним колима у долине и равнице где му је кукуруз, жито и други усев, а с пуним колима враћа се на брдо кући и при том он намучи себе и стоку толико по рђавим путовима, да стока мора да буде кржљава, јадна и намучена. Да узмете најбољу сорту волова или коња у нашим приликама где су куће раштр-

кане по брдима нека их наш сељак употребљава неколико година, најбоља стока мораће закржљати или угинути. И месо од измучене стоке, наравно да не може бити првог квалитета. С тога у Бечу запостављају месо од наших волова, што је жилаво (grobfaserig). Међутим кад би се села уширила на најподеснијим местима, сељак би с празним колима ишао на брдо н. пр. за шљиве, јабуке, дрва и т. д. а с пуним враћао низ брдо кући. А то је наравно много боље и лакше него како је сада. —

Најглавнији противразлог, који се наводи за уширавање села, тај је, да је овако боље што су куће ближе имања и њива за обрађивање. Да богме, да би једном тежаку најудесније било, кад би сво своје имање имао око своје куће. Али тога нигде у свету нема, па то не може ни код нас бити. Ето Штајерска је брдовитија од Шумадије, па тамо су села уширена. Најзад који је тај сељак и код нас, који сво своје имање има око куће? И сада мора се на по неку њиву ићи два и више сати од куће, док се до њиве дође. Ми треба да тежимо сувременом напредку у пољо привредној науци. Ваљда и ми треба да увидимо, да смо непрактични и оставићемо се препотопског начина рада и живота и усвојићемо оно што је практичније и боље. Кад се ушире села на

најподеснијим местима и учини целисходни распоред обрађивања земља, мораћемо се оставити садашњег трудног начина и усвојићемо лакши и практичнији; а тај је: да се више ради с коњима (разуме се бољег соја од досадашњег) него с воловима; а кад буду сељаци имали коњска кола и боље путове око села, онда имања неће бити далеко од куће, већ ближа него сада и лакше ће се до истих долазити.

Да продужимо даље ређати разлоге за уширавање села.

3-ће Са гледишта просветног потребно је села уширавати. Ми имамо закон о обавезној настави, али само на папиру, јер је немогуће закон у подпуности извршити. Сељаци врло радо би давали децу у школу. Од многих слушао сам: „кад сам ја слеп код очију и незнам да читам, волио би да ми дете зна читати и писати“. Међутим код раштркани кућа и веома удаљени од школа, многи израде те им деца не иду у школу, али и ако иду, то у години дана не иду пола године у школу. Од куда силна осуствовања ђака од школе по селима. Најглавнији је узрок, што је не могуће долазити још слабој и неразвијеној деци у школу, нарочито зими. Колико је сељачке деце пропало идући у школу?! Није лако зими ни за одрасле по не-

колико сати ићи преко брда, река и баруга, а камо ли за нејаку децу. Дакле због ђака по селима нужно је упорити седа, па неће бити и осуствовања и моћи ће се вршити закон о обавезној настави.

4-то Седа морају се упоравати, да би се у опште вршили законски прописи. Код нас у Србији закони нису светиња као у другим државама. У страним државама, кад се изда каква наредба на основу закона, то несмо, нити може да се и помисли, да се иста наредба не изврши. Код нас није тако. Ми имамо много закона, а још више без број расписа на основу закона. Али које у непосредном додиру био са народом, могао је се уверити, да се већина наредаба на основу закона издатих неизвршују. Право је казао један страних „Србија је једна велика канцеларија у којој се стварно ништа не ради". Код нас се само пише и наређује, а ни половина тога не извршава се. Узмимо примера. Министар на основу закона санитетског или закона о шумама или ма ког другог закона изда једну наредбу у виду расписа окружним начелствима. Окружна исту наредбу пошљу среским начелницима. Сиески начелници исту наредбу наређују под строгом одговорношћу општинским судовима — кметовима. Општински председник ту наредбу објави на збору, на који

се покад сви грађани не скупе; или ако има више села у једној општини ту наредбу у препису пошљу селском кмету, који је обично неписмен а писара нема и наравно који ништа по наредбама не прелузима. — Обично се све строго наређује. Министар чини лично одговорним окружном, овај среским, срески начелник председника општинског суда. Но неколико наредаба скоро дневно долазе среским, полицијским властима из осам министарстава. Те се наредбе експедирају — обично после дужег времена — општинским судовима. Од тих наредаба ни десети се у подпуности не изврши. Ја сам разговарао по селима о саопштавању наредаба, и дознао сам, да се готово све наредбе ни десетом кућном старешини не саопштавају. И наравно, онда не треба се чудити, што покрај на основу закона издатих наредаба бедемчине бујне, шуме се сеју и т. д. као да и не постоје закони и наредбе. Издата је н. пр. наредба на основу закона, да гробља морају бити заграђена. Питао сам по селима, знају ли сељаци за ту наредбу. Они скоро сви одговарају, да незнају. То исто вреди и за канелу у гробљу. Издата је наредба, да се мртвац од заразних болести (дифтерије, богиње и т. д.), чим умре, увије у чаршав натопљен карболном водом. По тој наредби нико се скоро по селима не управља,

јер нити је свима та наредба по селима позната, нити је могуће надзорној власти на великом простору, по врлетима и раштркапим кућама водити надзор, да ли се врши оно што је наређено, баш да је свима наредба и саопштена. Могло би се стотинама примера навести, да се тако, као што наведосмо код нас обично поступа у највише случајева. Министру и начелницима мирна је савест, кад су само издали наредбу, кад се само види на акту ког је дана експедирана наредба; али и да ли се наредбе издане и врше, или да ли је и могуће многе наредбе и извршити, зато се слабо разбира то је друга ствар. На извршење или на могућност извршења мања се пажња обраћа. Посматрајући шта се код нас ради, изгледа ми: да је до сад вођена главна брига да имамо што више закона и прописа, али да није обраћана довољна пажња и на могућност извршивања законски прописа. На што ће нам скупштина, на што толики закони, кад се не врше или и кад их није могуће вршити?

Као што нам је свима познато, куће по селима раштркане и удаљене једна од друге на великом простору од по неколико сати у дужину. Има општина које имају по десет и више засеока на врло великом простору. Кметови огромном већином неписмени. Имао сам прилике

да будем у судници при једном суђењу у сред Шумадије, где су председник и сва три члана неписмени. Пошто је пресуда изречена, прочитао сам како је требало у том случају судити по писаном закону и нашао сам, да је пресуђено баш противно, како у закону пише. Другоме се није ни надати, кад су сви кметови који суде неписмени. Обично дакле кметови суде по здравом разуму и савести, који су поштени; по ћефу који су непоштени и страсни партизани — Овако расути, удаљени један од другога, сељаци живе по својој вољи, како се коме допала. Наредбе нити се свима саопштавају, нити је могуће на толиком простору — колико код нас једно село заузима — једновремено саопштити; а још мање могуће је водити надзор над свима да ли се по издатим наредбама управљају. Кметови обично немају ауторитета, кога извршне власти треба да имају. Кметови држе обично по једног нијаницу, у највише случајева најгорег човека у селу тако званог бирова и тај извршује све наредбе кметова. Имао сам прилике да видим како биров жалосно врши наредбе кметовске. Имао сам прилике да чујем како је кмет наредио бирову да доведе Х-ног сељака судници. Биров враћа се — разуме се после неколико сати чекања — и каже кмету „неће да дође". Кмет га пита

што га није силом дотерао. Бирош одговара „иди ти па га силом дотерај: ја нећу с њим да се тучем". Дакле признати је истина, наше општинске власти у народу немају никаквога ауторитета и уважавања, које једна власт треба да има, ако се оће закони да врше. А кад се промислимо и расмотримо стање у ком се наша села налазе, доћићемо до закључка, да друкчије не може ни да буде. У оваком стању, као што је сада по општинама, где је служитељ општински, најгори човек у селу на простору од 4 сата и више у дужину, мало мање у ширину и не могуће је вршити наредбе власти издатих на основу закона. Да има једна велика рашчрчана општина (са много засеока) поша чете послужитеља, па опет не би се могло све вршити што се у данашње време наређује из осам министарстава и што на крај крајева шаље се општинским судовима, којих су извршиоци обично неписмени кметови без довољно служатеља без извршне снаге које власти треба да имају.

Другчије би било, вероватно било би боље, да је наш народ од почетка државног живота у овом столећу васпитаван био у духу законитости, да је навикаван од почетка да сматра законе као светињу и да му је тако рећи у крв ушло да зна, да оно што власти на основу закона наређују, да се мора вршити и да не може друкчије бити. Али на жалост тако није рађено, већ на против, народ је деморалисан с једне стране због великашки борби а с друге стране због неспособни и несавесни чиновника. Мора се признати, наш је народ један врло добар, изврсан материјал за ред и законитост кад помислимо шта се свега с народом радило и у каквим приликама народ је живио а и сада живи. Добро је те је и овако, кад није горе, шта се свега са народом радило.

Извршне и полицијске власти преоптерећене су сваковрсним послом са компликованом администрацијом а у исто време без целисходне поделе рада и без довољно радни снага нарочито код општински власти. Међутим данас од полицијски и општински власти гражи се све и сва. Усљед тога је свуда затрпаност, нити се познаје да се што ради и извршује.

Према свему дакле, да би се закони вршили, или још боље, да би било могуће вршити што се на основу закона наређује, потребно је осим тога што би се завела целисходна подела рада, још и да се села ушоре. Даље, потребно је народ навикавати и тако васпитавати, да се закони у подпуности својој врше, да закони буду светиња за свакога, у толикој мери, да се несме ни помислити, да се нешто може ра-

дити и мимо закона. Али докле год буду села раштркана, докле год буду куће раштркане на великом простору удаљене једна од друге на врлетним и најгорим местима; дотле се не могу наредбе — на основу закона — једновремено наређивати и саопштавати, па следствено ни закони у подпуности својој вршити, нити је могуће водити надзор да ли се свуда по шумама и брдима где су расуте куће, врши што се наређује, баш да је свима и саопштена невесна наредба на основу закона издата. Докле се год села не уторе, неће се моћи повољно ни решити тако звано „кметовско питање", што нам служи за доказ непрестано прављење закона о општинама а никад нам исти није добар. Ако хоћемо дакле реда и законитости у земљи потребно је села уторити.

5 то Села нужно је уторити због личне и имовне сигурности. У свима државама има лопова и рђаво људи па и у Србији међу већином поштених и добрих има и рђавих људи. Али, нигде нема (бар у Европи тако варварски и свирепи дела као у Србији што има. Мислим да нигде нема да пеку са усијаним гвожђем, да секу и муче људе као код нас у Србији. Нигде нема да подкивају живе људе. Један лекар извадио је у болници по седам јексера с ногу једне старе с потковицом подковане жене. Да су села уторена, да има близу кућа и комшија, да има чувара јавне безбедности: то већ неби могло бити. Кад људи живе у заједници, у близини један другом и ако су рђави, опет питомији су и не могу толико свирепи бити. Овако куће једна од друге далеке, варочито по брдима и по шумама живи се усамљено; па наравно људи су суровији и врше се страшна свирена дела у тако усамљеним кућама, јер је могуће; свирепи невољан зна, да нема близу комшије, који ће у помоћ прискочити; а општински чувара јавне безбедности нити по селима има, нити их је могуће имати око сваке тако усамљене куће по брдима и шумама на великом простору од по 4 сата у дужину, а 2 и више у ширину. Ја сам уверен, кад се села уторе, да ће престати свирепи дела и страшна убиства, као што се сада по Србији дешавају. Кад се уторе села биће могуће имати чувара рад личне и имовне сигурности. Знаће се — као што се и сада зна — који су рђави људи и наклоњени крађама и над њима моћи ће се лакше надзор водити; јер ће стражар лако знати, који те и те ноћи није био код куће а и комшије видиће лакше кад се каква крадена ствар донесе. Дакле на сигурно кад се села уторе, биће већа и лична и имовна сигурност.

6-то Села нужно је упорити због хајдука. Хајдуци су једно велико зло за Србију. Не само да они чине безброј страшних зала, већ они Србију и материјално много, врло много коштају. Кад би се узело у рачун, колико до сада ајдуци Србију коштају, уверен сам изишло би не на стотине хиљада већ на милионе динара. И то зло, ја сам мишљења, не може се **дотле** укинути, док се не укине узрок хајдучији т ј. докле постоји услов за опстанак хајдука Докле год буду раштркане и усамљене куће на рђавим местима по брдима и шумама; докле год буде хајдуку могуће доћи у такву усамљену кућу и ту живити, да га нико не може видити: дотле ће бити и хајдука Може да буде хајдука и у равним местима, где су куће близу једна другој; али ако се власт озбиљно заузме, хајдуку немогуће је опстати у равним упореним селима, он мора да тражи прибежишта по врлетним местима, где су куће раштркане и усамљене. Исто тако, може да буде, да у брдовитим местима, где су куће раштркане да нема хајдука; али кад услови постоје за опстанак хајдука, не може се тврдити, да у таквим пределима никад неће и не може бити хајдука. То су дакле изузетци од општег правила. Хајдука даље може по нестати за неко време под притиском под насилним мерама и не жалећи не-

лике суме новаца за уцене; али њих може са свим нестати само ако нестане услова за њихов опстанак, ако се села упоре. По упореним селима код образованог света нигде се не чује да има овако хајдука као код нас Почнимо дакле да радимо на упоравању села, па ће мо се уверити, да хајдука неће бити, и овај новац што смо до сад давали жандарима и потајни ци да дајемо на просвету и на читаонице у упореним селима, на ће наша држава бити ви-ђена и уређена и сигурно напредоваће брже и боље него сада. —

Имало би још разлога, да се наведе за упоравање села. Тако мисли се, да ће задруге престати да се цепају и деле и да неће бити оволико ипокоштине, и т. д. могло би се још разлога навести; али мислим, да ће и оволико, колико горе наведох, довољно бити, да заинтересује родољубе и пријатеље народне, да се промисле о овом врло важном питању за Србију. Кад би се зграде како за људе тако и за стоку од сада градиле према правилима науке; то би била једна велика добит за народ, тим би се тако рећи препородила Србија. Познато је из статистички података — нарочито при регрутацији — да наш народ све више слаби, кржљави и да је нужно томе узрока на и лека тражити. Разуме се да овоме

има више узрока; али мени изгледа: на првом месту узрок је што наша раса кржљави и слаби што су рђави станови и рђав живот. Дакле оклевати се даље не може, на дневном је реду како да се помогнемо, да народ дође до бољи станова, који одговарају хигијенским правилима, како по величини и удобности тако и по месту где ће зграде бити. И кад почнемо на томе пољу радити, не треба радити полутански, или радити тако, да се нешто мало поправи стање, а више мање да остане по старом. Нужно је дакле наипре направити подпун план озбиљнога рада и корепити реформама према захтевима савремене науке о људским становима, а у исто време нужно је и направити смишљен план, како ћемо доћи и до ушорени села. Такође потребно је направити план и за једнообразну и целисходну поделу округа и срезова, да буде једна иста у погледу административном, судском, војеном и т. д., ако то већ није — чини ми се — 1890 године спремљено. Сада имамо друкчију поделу судску, друкчију војену, друкчију административну, друкчију свештеничку и т. д. а тога ваљда нигде нема у свету као код нас што је. — Ако се наведене реформе не би могле за једну, нека се изврше за неколико деценија, само врло је потребно да се бар почне мислити на томе радити. —

Познато је свима нама, да ушоравање села није лако и да је то једно огромно предузеће за Србију. И кнез Милош почео је ушоравати села, па је наишао на огромне тешкоће, још у оно време мало насељене наше државе. Тешко је приволети народ, да растури и раскопа кућу, да остави своје место рођења, па да иде на друго место где му се нареди. После потребне су и велике новчане жртве на то велико дело. Према свему ушоравање села јесте огроман посао, јесте скопчано са великим тешкоћама; али то велико дело није немогуће и извршити, с тим пре што се неморају баш свуда нова места бирати, јер мислим, да ће бити више од половине општина у Србији на здравом месту и може се удесити, да где има највише кућа једно до других у општини да могу и остати, само да дозиђују прописне зграде а они удаљени и раштркани по брдима и рђавим местима да се морају доселити до других, да буду сви заједно. Ништа се од људи није отело. Све што је нужно због здравља и удобнијег живота људи и стоке учинити нужно је предузети и урадити. Наш народ није глуп. Кад се увиди да народ добија лепе, здраве, практичније и целисходније зграде за себе и стоку, већина пристаће драговољно за ушоравање.

Ја ћу слободан бити да искажем своје ми-

шљење шта и како треба почети радити да се то велико дело за Србију почне остваривати, несумњајући да ће се још ко год наћи, који ће о овој ствари такође писати.

Тако ја сам мишљења, да је најпре потребно, да се образује један одбор од познатих стручњака и родољуба а нарочито из лекара, пољо-привредника и инжињера и да им се стави у задатак — ако је нужно и да пропутују кроз Србију — да свестрано проуче питање о уторавању села и да саставе предрачун и општи план шта треба радити.

Као што нам је познато, кад су једном великог војсковођу запитали, шта му свега треба па да добије битку и победи непријатеља, одговорио је: „треба ми три ствари. Прво треба ми новаца, друго треба ми новаца и треће треба ми новаца.“

Нема сумње, да се изврши то велико и важно дело, уторавање села, треба наша држава за ту циљ да има новаца. Ако се буде само наређивало, да се села уторе без помоћи државне, то се неће моћи никад извршити. Пре ће бити буне и покоља, него што ће се села силом уторити. Изабрани главни одбор треба да нађе пута и начина, како ће се то велико дело извршити. Извесно мораће се удесити тако да држава даде извесну помоћ, а и поједини

они који куће добијају, такође да припомогну да им се куће саграде. Из тога следује, да је потребно, да се што пре узакони, да на циљ уторавања села установљава се годишње извесан мали прирез уз порез; ако не би била довољна сума новаца, што пољо-привредно друштво добија на пољо-привредне пиљеве од класне лутрије или ако је немогуће исти новац трошити и на уторавање села што је нуждан за друге пољо привредне потребе.

Ја сам за сада противан у начелу, код нас уобичајеном начину повишавања порезе разним прирезима; али у овоме случају за уторавање села, баш је потребно, да се општи прирез узакони, јер после извесног броја година кад се буде извршило уторавање села тог прирезa треба да нестане. Ја сам мишљења, да је практичније и боље, да се удари мањи прирез, да је тако рећи неосетан, а нека се уторавање изврши за дуже време, дакле што би н. пр. извршило се да је велики прирез за десет година, нека се изврши за 15, 20 и више година, а нека за народ буде прирез неосетан. А мали прирез могуће је ударити, јер о томе сваки се може уверити, који пропутује кроз Србију, кад види оне многе необрађене земље. Докле год има плодни земаља необрађени под трњаком; докле год има земаља, да се „одмарају“ и да се чека

да их тице вољубре, дотле мали прирез за тако важно и велико дело, ушторавање села, може да се удари, и мислим, да се неће наћи мислећег човека који га неће одобрити. Уверен сам, да би сељаци плаћали извесни прирез, само да им се деца не муче и не пропадају зими по брдима и јаругама идући у школу. —

Свештеници и учитељи у овом случају имали би племениту задаћу, да објасне, да обавесте народ да ушторавање села није зло за народ, већ да се клони добру народном и да с тим, што ће народ добити по науци прописне станове, да ће то бити неоцењена добит за здравље народње. Нисам за то да учитељи и свештеници не врше своје грађанске дужности и да неупражњавају своја грађанска права; али мишљења сам: да би они народу више користили, да баталe безкорисну и неблагодарну политику — јер су због исте многи учитељи гоњени и страдали — кад се види да вођење политике код нас на крају крајева своди се на великашке борбе. Великашке борбе упропастиле су нам Душанову царевину и ја се плашим да нас те борбе опет не упропасте. С тога учитељи и свештеници, који су у непосредној близини народа, мишљења сам, да би требали у интересу народа, покрај своје дужности, кад досну, да обавештавају и поучавају народ о

потреби ушторавања села, о потреби да има здравије и боље станове, бољу храну, боље одело, да боље обрађује земљу, да има народ суврмене пољо-привредне алате и т. д. На томе пољу рада учитеље и свештенике (као и чиновнике) не чека гоњење и премештање, већ ће пожњети за напредак Србије благодарност од отаџбине и потомака.

Премда ће главни одбор проучав прилике и стање ствари предложити може бити бољи и практичнији начин за ушторавање села, ја сам мишљења, да треба овако радити; т. ј. главни одбор могао би у реферату ово предложити: Прво да се у сваком срезу образује одбор за бирање најподеснијих места где ће општина и села постојати. Тај одбор треба да је састављен из среског (или окружног) лекара, окружног инжињера или подинжињера и једног пољопривредника, који је свршио пољопривредне науке. Даље у одбор треба да уђе срески начелник, председник и један члан дотичне општине и општински повереник, кога збор општински изабере. Тако образовани одбор имао би да изабере најподесније место где ће бити село и да се означи реон селу узев у обзир број нересних глава дотичне општине. То земљиште које одбор буде назначио, треба ће држава да откупи новцем од прореза и да се раздели становни-

цима дотичне општине који остављају своје куће. Осим те помоћи потребно је одредити из исте суме и помоћ у новцу мајсторима за зидање зграда према опом стечају пољопривредног друштва од почетка ове године за имања од 5 хектара, мању помоћ, а за имање од 25 до 30 хектара већу суму новаца; што ће главни одбор такође тачније одредити и предложити колика сума новаца и кад да се појединцима издаје. За остале потребе при зидању зграда, као за камен, песак, креч и т. д. имали би сељаци сваки за своју кућу сами да спреме и за све да се постарају што још треба. —

Против решења среског одбора односно избора места, могу се жалбе подносити министарском савету, који ће према потреби састављати суперкомисију од стручњака из министарстава за преглед рада прве комисије.

Такође при подизању кућа доцније водио би надзор срески шекар и инжињер да се у свему према датим плановима поступа и подижу такве зграде какве су прописане.

Ја сам разговарао са сељацима на више места и мисли се, да би на начин горе наведени, било могуће извршити упоравање села и преиначити садањи начин живота, како људи тако и стоке у неподесним и нездравим зградама. —

Разуме се по себи да не може бити једне шеме, једног општег плана, ни односно зграда, ни односно броја кућа које ће се на једном месту подићи, већ ће од прилике бити опако, како пољопривредно друштво одреди. За имања у којима преовлађује ратарство, биће мало друкчије од оних брдских места, где сточарство преовлађује. По врло брдовитим местима извесно одредиће се, да може сразмерно мањи број кућа сачињавати једну општину и т. д. удешавање се према нарочитим приликама у каквим се које место налази.

Имао би да додам, да је нарочито нужно стручни пољопривредник да буде у среском одбору за бирање места, да би се у исто време одредило, која су места најподеснија за какав усев, да би сељачки сталеж највеће користи имао од свога рада.

Ово што написах, једнообразна подела округа и срезова и упоравање села разуме се да је огромно предузеће и да је немогуће тако брзо извршити. Али то пријатеље народне не треба ни за тренутак да плаши и сречава, да не почну радити на остварењу тог великог задатка. За велика и тешка дела, траже се и велики родољуби и мудри људи. Србија је до сад имала и велики родољуба и велики јунака како на бојном тако и на умном пољу. Србија је имала

и ни мало не сумњам, да наша млада држава и од сада у будућности неће имати велики људи и родољуба који ће предузети велики и тешки посао, преустројство садањи рђави тежачки станова и место рђавих, зидање по науци прописаних зграда за људе и стоку и у исто време ушторавање села. Родољуби прегните на посао, од тога зависи напредак и будућност већине нашег народа.